

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De grillige god: Ama, de vos en de Dogon

Beek, W.E.A. van

Citation

Beek, W. E. A. van. (2000). De grillige god: Ama, de vos en de Dogon. *Prana. Tijdschrift Voor Spiritualiteit En Randgebieden Der Wetenschappen*, 116, 28-32. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/9527>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/9527>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wouter E.A. van Beek

DE GRILLIGE GOD

Ama, de vos en de Dogon

De zon is nog niet onder, maar het dorp ligt al in de schaduw van de bergwand, wanneer Aninyu Say, een van de divinatoren van Tireli, de duinen inloopt die het Dogon-dorp omzomen. Onderweg groet hij wat vrouwen die met baobab-bladeren uit het veld komen, om thuis de saus te koken. Rustig klimt hij het hoogste duin op, naar een omheind veldje vlakbij de top. Binnen de omheining van dit 'veld van de vos' liggen drie zandbedden, vol markeringen, stokjes en hoopjes zand. Ani laat zijn schoenen staan bij de ingang en hurkt bij een platte steen, die het altaar van de vos vormt.

Uit zijn tas haalt hij wat takjes sadele, wrijft die over de steen heen, als reiniging en groet, en begint zijn aanroeping:

*Goede avond, gegroet Lèwè
gegroet in de avond
Yurugu (vos), wees gegroet
wees gegroet in de avond
gegroet in je komen, gegroet in je gaan
Geef de sporen van je voet
spreek de waarheid, lieg niet
verberg niets voor me
haal je slechte zaken weg.
Vertel me de waarheid.
Lèwè, roep je mensen.*

Beginnend bij het hoogste deel van zijn zandbed, zet Ani telkens drie vlakke strepen in het zand, verdeelt die in twee, en vult de zes vlakken met stokjes, hoopjes zand en tekens. Dat eerste zesvlak is voor hemzelf, de andere tien voor klanten. Stokjes en tekens stellen God, de klant, zijn familie, de dood en het graf voor, maar ook de specifieke vragen die aan de vos worden gesteld. Wat te doen aan onvruchtbaarheid van een vrouw, welke akker het eerst te ontginnen, hoe te zorgen dat een zoon in de grote stad ver weg heelhuids thuiskomt, wat te doen voordat men op reis gaat, enzovoorts. Bij iedere cliënt stelt

Ani zacht wat vragen aan de vos, hem uitleggend wat het probleem is. De zon is bijna onder wanneer hij pinda's werpt tussen de vlakken — eten voor de vos — en zegt:

*Lèwè, beter een goede vriend dan een slechte verwant
Roep je mensen, laat ze spreken
Spreek duidelijk, met heldere stem
Geef me je sporen, geef me je nagels
Sluit je voet niet.
Als een simpele ziel niet hoort
dat Ama zijn moeder neemt
en zij wordt ziek
hij begrijpt het niet.
Wees helder, wees duidelijk
Geef me je voetsporen.*

De volgende ochtend zal Ani terugkomen, om te zien wat de vos voor sporen heeft achtergelaten. De slingerang van het dier, van pinda naar pinda, wordt zorgvuldig geïnterpreteerd: van de vraag naar de grot, van God naar de doodsdeken, niet andersom, dat betekent dat er wat problemen zijn ... Terug in het dorp vertelt Ani elk van zijn cliënten wat de vos heeft gemeld, en vooral wat zij moeten doen om verwacht onheil te weren. Doorgaans betekent dat een offer aan Ama, op het altaar van de persoon of zijn familie; soms

moet er 'bescheiden' een huis of een offer vaak ook is het te vragen aan de age. In elk geval offer, op zijn A taar. Als oudste gehouden dat n

Wie zijn nu die zeldere goden, voor vertalingen worden 'God' vertaald n hand. Ama is de durend wordt a en in de talloze discours kent.

Moge Ama u zederen opvoeden dagen geven, Mij tend geven, Alkgeve u gezondhregen in uw ge. Kinderen worden ook naar eigensc God is groot, God heeft mij de rijk schermt, God all

Hoe belangrijk A alleen. De eerst noemd, Lèwè, d Ama, althans de over de aarde, of bij de aarde god vaak, staan op en elkaar. De relatie meer uit een myt verschillende her mythe die uitlegt deeld zijn in een dit Sahel klimaat.

Ama en Lèwè h erover wie de gste) was. Lèwè commandeerde, zal het niet later, wie de oudste is regens stopten, droger. Het gra kwam op. De mi

moet er 'bescherming' worden gekocht, voor een huis of een nieuw altaar bijvoorbeeld. En vaak ook is het voldoende om een zegening te vragen aan de ouden van de clan of lineage. In elk geval brengt Ani dit keer zelf een offer, op zijn *Ama*, zijn huis- en lineage altaar. Als oudste van zijn afstammingslijn is hij gehouden dat met enige regelmaat te doen.

Wie zijn nu die *Ama*, *Lèwè*, die vos en de andere goden, voor de Dogon? In de Bijbelvertalingen wordt routinematig het woord 'God' vertaald met *Ama*, en dat ligt voor de hand. *Ama* is de hemelgod, de God die voortdurend wordt aangeroepen in begroetingen en in de talloze heilwensen die het Dogon-discours kent.

Moge Ama u zegenen, Moge Ama uw kinderen opvoeden, Moge Ama u nog twee dagen geven, Moge Ama u een goede ochtend geven, Alles is er dank zij Ama, Ama geve u gezondheid, Ama geve u de zoute regen in uw gelaat. Slechts Ama weet het. Kinderen worden, naast volgorde-namen, ook naar eigenschappen van *Ama* genoemd: God is groot, God heeft mij niet vergeten, God heeft mij de rijkdom niet gegeven, God beschermt, God alleen spreekt.

Hoe belangrijk *Ama* ook moge zijn, hij is niet alleen. De eerste tegenspeler is reeds genoemd, *Lèwè*, de aarde-god. De weg naar *Ama*, althans de weg via de divinatie, loopt over de aarde, over *Lèwè* want de vos hoort bij de aarde god. Hemel en aarde, zoals zo vaak, staan op enigszins gespannen voet met elkaar. De relatie tussen beide blijkt onder meer uit een mythe die de Dogon delen met verschillende hen omringende groepen, een mythe die uitlegt waarom de seizoenen verdeeld zijn in een droge en een natte tijd, in dit Sahel klimaat een essentieel gegeven!

Ama en Lèwè hadden ruzie; zij streden erover wie de grootste (letterlijk: de oudste) was. Lèwè pochte dat hij de aarde commandeerde, maar Ama wist beter: 'Ik zal het niet laten regenen; dan zal je zien wie de oudste is.' En zo gebeurde het. De regens stopten, de aarde werd droger en droger. Het gras verschroeide en niets kwam op. De mensen klaagden bij Lèwè:

'Geef toe, Ama is de sterkste. Wij komen om van de honger. Laat ons niet sterven en geef toe.' Eindelijk besloot *Lèwè*, zelf dorstig, dat het te erg werd. Hij stuurde zijn boodschapper, de *ana sasa*, naar de hemel om *Ama* zijn overwinning aan te kondigen. *'Lèwè is de jongere, u bent de oudste, de grootste.'* *'Goed', zei Ama, 'ik zal de regen sturen.'* De *ana sasa* snelden naar omlaag, naar de bodem van de zandvallei, om *Lèwè* in te lichten, en met hen kwamen de eerste wolken. De hemel werd zwart, en de regen barstte los. Vanaf die tijd weet iedereen dat *Ama* de grootste is.

Niet alleen is de bewoording van de strijd kenmerkend voor de Dogon, namelijk een hiërarchie van ouderdom als expressie van macht, ook de regen als instrument voor God is opvallend. Regen is, uiteraard, het belangrijkste voor het overleven van de groep. Verschil in regenval is verschil in oogst; goede regen is een gelukkig jaar, weinig regen betekent honger. Als echte mythe lijkt dit verhaal over een oertijd te gaan, maar dat is slechts schijn. De *ana sasa*, letterlijk regenvogels, zijn kleine vogeltjes die vlak voor de regen hun woonplaats in de grotten bovenin de rotswand verlaten om in het zand te gaan nestelen. Hun komst naar de vallei kondigt niet alleen de regen aan, zij vertelt de Dogon dat de strijd tussen *Ama* en *Lèwè* ook dit jaar weer gestreden is, en dat ook deze keer weer *Lèwè* heeft toegegeven dat *Ama* de grootste is. De strijd der goden is weer beslecht, en de regen kan losbarsten.

Op zich is overigens die associatie regen-*Ama* niet zo vanzelfsprekend. Er is namelijk een watergod, *Nomo*. *Nomo* hoort als god bij waterpoelen, bij waterstromen, bij alle plaatsen die blijvend nat zijn, of tijdelijk overvloedig water te zien geven. Het zou min of meer logisch zijn om hem met de regen te associëren, maar dat is niet het geval. Wel daalt hij aan het begin van iedere regentijd af met de eerste regens om zijn mandaat op te nemen. Toch wordt hij niet als een afgezant van *Ama* gezien, maar als een zelfstandige watergeest. Door de nauwe associatie van *Nomo* met individuele waterpoelen, zijn er vele *Nomo*, eigenlijk per waterpoel. *Nomo* komen niet alleen in meervoud voor, maar vooral in paren, man en vrouw. Verdere as-

sociaties zijn de kleur rood (en daarmee met blanken!), brons, zonsondergang maar vooral gevaar. De Dogon vrezen *Nomo*, zijn bang door hem gegrepen te worden, dat wil zeggen te verdrinken. Voor een Sahel volk lijkt dat in feite vreemd, want zoveel verdrinkingskans is er niet. Maar, even vreemd, verdrinkingsgevallen komen verrassend veel voor, die weinige keren dat er veel regen valt. Tenslotte is *Nomo* een god met hulpgeesten, namelijk alle reptielen en amfibieën die zich in het water ophouden. Kaaimannen, als eerste, met zorg beschermd in de weinige blijvende poelen, en vaak het model voor *Nomo* zelf. Maar ook schildpadden, kikkers, padden en salamanders zijn *Nomo*'s lieden.

Lèwè, als aarde god de voornaamste tegen-speler van *Ama*, heeft ook een dierensignatuur, en wel die van de slang. Hij wordt voorgesteld — als hij al wordt voorgesteld — als een lange pythonachtige slang die onder het oppervlak van de aarde zijn weg gaat. Slangen worden echter niet gekoesterd, ook pythons niet. Wel landschildpadden. In de *gina* (clanhuizen) houdt men soms een grote landschildpad als vertegenwoordiger van *Lèwè* en van de voorouders. De schildpad krijgt als oudste van het huis het eerste te eten. De associatie met de voorouders is echter sterker dan die met *Lèwè*.

Ama, de top van de goden-driehoek, heeft geen vorm of gestalte die valt af te beelden. Vogels hebben inderdaad een band met hem, maar niet meer dan dat. Toch is *Ama* niet restloos als hemelgod te typeren. Hij vertoont een aantal karakteristieken die daar sterk van afwijken, bijbelvertalingen niettegenstaande. Ten eerste betekent het woord *Ama* niet alleen God, maar ook altaar. *Ama* is de plek om te offeren, in een huis, in een lineage, een dorpsheft. Een *Ama* kan gebouwd worden en ingewijd, een *Ama* kan worden verwaarloosd (tot schade voor de eigenaar). *Ama*'s worden genoemd naar degene die ze heeft opgericht of die daar regelmatig op offert. Doorgaans geeft de context aan wat men bedoelt, *Ama* de God of *Ama* het altaar. *Ani Ama*, bijvoorbeeld, is het altaar dat *Ani* in huis heeft, gesticht door zijn voorouders, en door hem nu verzorgd. *Péju giru Ama* in het altaar door de herders van schapen opgericht, en door hen gebruikt. En toen een paar enthousiaste drinkers enkele decennia gele-

den besloten een altaar op te richten voor de markt, *iwè*, (en dus voor het bier) heette dat *iwè Ama*. Het woord *Ama* betekent dus zowel God als de plek om God aan te roepen. Dat betekent dat *Ama* in de eerste plaats niet een wezen aanduidt, maar een relatie, een band tussen een persoon of een groep en de boven-natuur. *Ama duwe*, 'bidden tot God', betekent in de praktijk weinig bidden tot God, maar wel het uitspreken van heilwensen over elkaar. Moge God je behoeden, Moge God je twee paden schenken. *Ama* wordt overal bij genoemd, maar zelden rechtstreeks aangesproken of gevraagd. *Ama* is altijd present in het discours tussen mensen, in de eminent belangrijke beleefdheid van de Dogon, in de zegeningen en heilwensen, in de talrijke dankbetuigingen en in de eindeloze begroetingen. *Ama* is voor alles een aspect van menselijke omgang. Wij allen zijn van hem afkomstig, dat wil zeggen door hem gevormd, door *Ama tongo* (de boetserende god). Over die schepping bestaat geen voorstelling (al beweert sommige Dogon-literatuur het tegendeel), mede omdat men het niet bijster interessant vindt. 'Wie was er bij toen de wereld begon?' riposteerden oude mannen toen ik daarnaar vroeg! Maar bij de omgang van mensen nu met elkaar is *Ama* zeer aanwezig, en dat is belangrijk.

In offers wordt ook *Ama* als eerste genoemd, in een standaard tekst die tot het vaste bestand van de Dogon-religie behoort. Daaruit blijkt een ander, voor de Dogon essentieel, aspect van *Ama*: hij is grillig, capricieus! Niemand weet ooit wat hij of zij aan *Ama* heeft, hij verandert voortdurend zelf, en verandert ook alles om zich heen. De grote aanroeping bij begravenis en offer begint altijd met de Naam van *Ama*, waarin hij wordt aangesproken als een grillig heerser:

Gegroet Ama, de boetseerder

Ama die alles verandert

die neemt wat van u is

en geeft wat u wil.

Wie huilt laat u lachen

wie lacht, geeft u tranen

Wie een kom eten heeft geeft u bladeren

een kom met bladeren verandert u in voedsel

Ama de veranderaar.

Wie op de weg loopt, zet u in de wildernis

*wie in de u
weg*

de weduwe,

de moeder k

Ama die alle

Een geliefde

een niet gelie

liefd

Ama, die de

die van een

Ama die alle

Ama is als h
voorspelbaar,

Vergeleken m

want en mens

Lèwè gewijd,

dorp aangaan.

nis, van de ee

ders heten na

dicht bij de vo

ouder. Slangen

relatie. De ou

Hogon, is zów

Lèwè als van de

van het dorp al

van hem wordt

maar elke avond

gelikt. Mensen z

zij behoren tot

verbouwen in d

der 'de kracht

zeggen, zijn die

eindelijk begrav

in de grotten va

Afrika zijn voor

intermediair col

noemd, meestal

ouders'. Ook aa

steed, in de offer

offers op de toeg

gebeeld worden.

den stellen de le

offeren en wat v

den Dogon reel

maar dan meest

leden zijn. Een gr

gestorven is, kan

in directe, dagelij

Wie ook de intern

Dogon kennen n

ten en -wezens —

kracht en kennis

richten voor de
bier) heette dat
a betekent dus
od aan te roepen.
eerste plaats niet
een relatie, een
een groep en de
'bidden tot God'.
einig bidden tot
ken van heilwen-
behoeden. Moge
ken. Ama wordt
den rechtstreeks
Ama is altijd pre-
n mensen, in de
efdheid van de
heilwensen, in de
n in de eindeloze
alles een aspect
wij allen zijn van
gen door hem ge-
(de boetserende
bestaat geen voor-
rige Dogon-litera-
e omdat men het
lt. 'Wie was er bij
iposteerden oude
roeg! Maar bij de
net elkaar is Ama
elangrijk.
s eerste genoemd,
tot het vaste be-
e behoort. Daaruit
Dogon essentieel,
g, capricieus! Nie-
zij aan Ama heeft,
zelf, en verandert
grote aanroeping
gint altijd met de
wordt aangespro-

der

geeft u bladeren
verandert u in

u in de wildernis

*wie in de wildernis dwaalt, zet u op de
weg
de weduwe geeft u kinderen,
de moeder laat u wenen om haar verlies,
Ama die alles verandert.
Een geliefde co-vrouw maakt u niet-geliefd
een niet geliefde co-vrouw is plotseling ge-
liefd
Ama, die de tortel in een leeuw verandert
die van een leeuw een tortel maakt
Ama die alles verandert.*

Ama is als het lot, onontkoombaar en onvoorspelbaar, veranderlijk en veranderend. Vergeleken met Ama is de aarde, *Lèwè*, verwant en menselijk. Sommige altaren zijn aan *Lèwè* gewijd, en wel de altaren die het hele dorp aangaan. De altaren van de geschiedenis, van de eerste vestiging, van de voorouders heten naar de aarde god. *Lèwè* staat dicht bij de voorouders, al is hij geen voorouder. Slang en voorouder hebben een nauwe relatie. De oudste man van het dorp, de Hogon, is zowel de vertegenwoordiger van *Lèwè* als van de voorouders, als ritueel hoofd van het dorp al met één been in het graf. En van hem wordt verteld dat hij zich nooit wast maar elke avond door een slang wordt schoon gelikt. Mensen zijn wat dicht bij *Lèwè*, want zij behoren tot de aarde, wonen op de aarde, verbouwen in de aarde. Oude mensen, zonder 'de kracht van de stok' zoals de Dogon zeggen, zijn dicht bij *Lèwè*, al worden ze uiteindelijk begraven halfweg aarde en hemel, in de grotten van de bergwand. Als vaak in Afrika zijn voor de Dogon de voorouders een intermediair collectief, zelden bij naam genoemd, meestal bij categorie, letterlijk 'grootouders'. Ook aan hen wordt aandacht besteed, in de offers op de altaren, in de plengoffers op de toegangswegen van het dorp. Afgebeeld worden ze nooit direct; Dogon-beelden stellen de levenden voor, die aan Ama offeren en wat van Ama wensen. Soms bidden Dogon rechtstreeks aan voorouders, maar dan meestal aan degene die net overleden zijn. Een grootvader of -moeder die net gestorven is, kan haar kleinkinderen helpen in directe, dagelijkse probleempjes. Wie ook de intermediair moge zijn — en de Dogon kennen nog verschillende bushgeesten en -wezens — de uiteindelijke bron van kracht en kennis is toch Ama. Niemand kan

spreken, denken of handelen zonder hem, niemand kan zijn vanzelfsprekende aanwezigheid loochenen. Een grillige god, die met behoedzaamheid tegemoet wordt getreden, want niemand weet precies wat men aan hem heeft. Aangesproken als eerste van een lange lijst, kenmerkt Ama zowel de permanentie als de onzekerheid van het bestaan. De relatie met Ama is een afhankelijke en onzekere, maar het is een relatie, en wel een blijvende. Men heeft altijd met Ama van doen, ook in de relatie met de medemensen. Dat is het enige houvast in de onzekerheid die Ama's grilligheid teweeg brengt. Ama is ambivalent als de mens zelf, maar heeft een klein venster gelaten op de arena van die onzekerheid, namelijk de toekomst. Al kent niemand de toekomst, omdat Ama doet wat hij wil, toch kent er één die toekomst die van Ama komt, wél. Ani wilde weten, voor zichzelf en voor zijn klanten, wat Ama voor de toekomst verborgen hield en vroeg het aan de vos. Al is deze strikt genomen niet de enige die het weet — enkele andere dieren kennen de toekomst ook — hij is verreweg de slimste onder hen.

Vroeger, lang geleden, konden de dieren kiezen wat zij wilden, van Ama. Kracht, snelheid, vleugels, van alles werd er verdeeld. Stuk voor stuk kwamen alle dieren naar voren, en vroegen het hunne. De vogels kregen hun vleugels, de antilope haar snelheid en de panter haar kracht en tanden. Twee dieren bleven er over. De hyena kwam eerst, en wenste te worden als Ama. Dat kreeg hij gedeeltelijk, want hem werd geschonken dat hij niet hoefde te sterven. Hyena's sterven niet, kunnen niet geschoten worden, volgens de Dogon. Hun leven eindigt slechts wanneer zij een snorhaar inslikken bij het drinken. Als laatste de vos, die zich had gedrukt. 'Wat wil jij', vroeg Ama. 'Ik wil iets als de hyena', zei de vos, 'ik wil de slimheid om de toekomst te kennen.' Met enige tegenzin gaf Ama hem dat. Een tijdje later wenste Ama de dieren te testen. Hij liet geweren afvuren, wikkeldde zich in een doodsdeken en liet bekend maken dat hij dood was. Alle dieren moesten op condoléance komen. Braaf kwamen ze alle langs, de hyena als laatste. Echter,

de vos liet zich niet zien. Een paar weken later, toen de andere dieren inmiddels hadden geleerd dat Ama gelukkig goed gezond was, liet Ama de vos komen. De vos naderde behoedzaam tot Ama maar behield een voorzichtige afstand.

'Waarom was jij niet op mijn begrafenis?' Ik wist dat u niet dood was, en dat u ons voor de gek wilde houden.'

'Omdat jij dat wist, omdat jij mij te slim af bent, zal je niet oud worden. Je moet ook niet aan mij bidden, want ik zal niet naar je luisteren.'

Sindsdien behoort de vos tot de 'mensen van Lèwè', en mag met de naam van de vos niet meer uitspreken wanneer men tot Ama bidt. Het altaar van de vos heet dan ook Yurugu Lèwè.

Zo maken de Dogon een kleine deuk in Ama's

grilligheid, in de onzekerheden van het lot, door tussenkomst van een dier dat in slimheid de evenknie van Ama is. De vos die behoort tot de verslagen aarde god, wiens leven bekort is door Ama, bij wie Ama spijt had van zijn gave, bij wiens altaar men de naam van Ama niet eens uit mag spreken, diezelfde vos zet de mensen aan om tot Ama te offeren, te bidden en in zegeningen zijn heil af te roepen. Maar zelfs deze belichaming van de grilligheid van de hemelgod, zal voor ons, als mensen slechts een klein tipje van de sluier oplichten. Want de vos kent wel de grillen van Ama, maar is slim genoeg om niet alles te vertellen.

Dr. Wouter E.A. van Beek is universitair hoofd-docent culturele antropologie aan de Universiteit Utrecht.

D

In het Nation
beelding van
zijn knots en
die in alles z
een oude kale
in het Grieks
vaas deel uit
guren.

Op twee van deze
meld (afb. 2 en 5
beeldingen). Héra
van de vazen in e
4 en 5) en op twee
akles weg te vluc
eerstgenoemde va
in een conversatie
akles zegt tegen
wenen). De vazen
ste helft van de vi
Herakles was een
Griekenland. Afbe
we dan ook veel te
topen van de ten
komen we meestal
maken hebben m
werken van Heral
lijk, de Griekse sch
bruikten vaak
Meestal weten we
soms omdat op
waardoor we wete
hebben en soms o
lijke taal spreken.
man gekleed in lee
een grote kom op
is het duidelijk dat
die in een hem do
den kom de zee ov
voorkomt in de